

TÂRÎHU'L-KUR'ÂN VE'L-MESÂHİF*

Musa Cârullah Rostofdonî
Çev. Fethi Ahmet POLAT**

Bu eser, ihtiva edeceği meselelere göre birkaç cüzden oluşacaktır. Kur'ân ve Mushaflar tarihi, Kur'ân'ın icazı ve bu icazın hangi yönlerde gerçekleştiği; sahabe Mushaflarının imlâsına dair tüm detaylar ve "Resmî imlâya uymak mecburiyetinde miyiz; yoksa kıyasa dayanarak kendimiz de bir imlâ geliştirebilir miyiz?" sorusunun cevapları, bunların bazılarıdır. Bahsedilen hususlarda tafsilatlı açıklamalara ve makbul olduğunu düşündüğüm, hakikatin de bundan farklı olmadığına inandığım görüşlere yer verilecektir. Bunları tutarlı bir şekilde, sahih kanalları kullanarak ortaya koydum. Allah'a hamdolsun, en sonunda çalışma, sağlam kaynaklara ve usullere dayalı olarak neşre hazır hale geldi. Umarım kitap, ulemaya takdim edilmek suretiyle daha bir değer kazanır; çünkü eser Kur'ân ve Mushaflar meselesi (gibi önemli bir meseleyi) ele alan bir çalışmadır. Kitabı tetkik eden ya da onda herhangi kusur bulan veyahut kitaptaki konularla ilgili olarak aklına herhangi bir şey gelen her Müslüman âlimin beni uyarması ve haberdar etmesi gerekir. Bu takdirde ben bu uyarıları bir sonraki cüzde ele alırım. Böylece herkes bu hususlardan istifade eder.

(Neşrinde fayda mülâhaza eden herkes, kitabı neşredebilir.)

Petersburg'da, İlyas Mirza el-Burağânî el-Kurîmî'nin sahibi olduğu el-Matbaatü'l-İslâmiyye'de tab'edilmiştir.

Eserin bu baskısını, medreselerdeki Müslüman çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayan, Petersburg sakinlerinden genç Muhammed Hasan Hasanuddîn el-Göğercînî üstlenmiştir. (Allah sa'yini meşkûr eylesin). Sene 1323/1905 Rabîulevvel'in başları.

Hem Rahman hem de Rahim olan Allah'ın adı ile...

"Rabbim; gönlüme bir ferahlık ver. İşimi kolaylaştır. Çöz şu dilimin bağımlı da insanlar sözlerimi anlayabilsinler" (Tâhâ 20/25-27).

İslam tarihi ve Müslüman ulemanın muazzam eserleri hakkında bilgi sahibi olanlar; onların ne kadar üstün, çalışmalarının ne kadar kıymetli olduğunu pekâlâ bilir; ulemanın, dinî ilimlerin her sahasında, daha fazlasını beklemenin mümkün olmadığı kadar çok emek verdiklerini anlar ve ayrıca tabiat ilimlerinin her dalında, kendileriyle şeriatın enginliğini ispat ettikleri, dine destek verdikleri, İslam'ı ve Müslümanları savunmada kalkan kıldıkları eserler kaleme aldıklarını görür. Ulemamızın eserlerine bakan insaf sahibi herkes bu hususta onlar lehine şahadet eder,

* el-Matbaatü'l-İslâmiyye, Petersburg 1323H., 38 sh.

** Selçuk Ü İlahiyat Fak. Tefsir Ana Bilim Dalı öğretim üyesi. e-mail: ahmetfethi@yahoo.com. Tercümenin neşredilecek hâle getirilmesinde çok değerli katkıları bulunan aziz dostum Dr. Mehmet Emin MAŞALI'ya en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

hak ettikleri övgüleri onlardan esirgemez ve insanoğlunun daha yaşanabilir bir dünyaya kavuşması yolunda sahip oldukları büyük pay sebebiyle hak ettikleri teşekkürü eksiksiz biçimde eda etmekten geri durmaz.

Selefimizin konumu tam olarak bundan ibaretti. Biz ise zühd ve takva adına, doğa bilimleri ile canlılar bilimine¹ önem vermekten vazgeçtik. Din zayıfladı, İslamî ilimler itibar kaybetti; dinin, elimizde sadece şekilleri kaldı.

Hülâsa, en hayırlı selefin, en kötü halefi olup çıktık. Tüm bunlar, burada hepsini açıklamanın çok zaman alacağı, -hepsini ancak Allah'ın bildiği- bir takım sebeplerden kaynaklanmıştır. Bu sebepler içinde kanaatimce bizi en çok ilgilendiren, mektep ve medreselerdeki eğitim sistemimizin çürümesi, evlatlarımızın eğitiminin ilk ayağının bozulması ve talim işiyle meşgul olanların bu iş için gereken yetkinliğe sahip olmamasıdır. Selefimizin üzerinde oturduğu saadet tahtından bu kötü hallere düşmemizin nedeni, bence budur.

Meseleyi açıklayabilmek için çocuk terbiyesi ve eğitimi hakkında fukahamızın söylediklerini özetlemenin kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum. Şöyle demişti fukaha:

Şeriatımız, bizi hem dinî hem de dünyevî maslahatlarımıza ulaştırmak amacıyla gelmiş; insanın mutluluğunun ihtiyaç duyduğu ve gerek dünyadaki beşerî hayatın gerekse ahiretteki ebedî mutluluğun sayesinde gerçekleşeceği her maslahatı dikkate almayı farz-ı kifâye olarak üzerimize yüklemiştir. Elbette bir maslahatın farz-ı kifâye olarak vaz'edilmesi -her ne kadar Şâri'in hitabı, zahirî delaleti itibariyle özel olarak bir kimseyi tayin etmeksizin bütün kullara yönelik olsa da-, mecburen, ikame edilmesi beklenen bu maslahatları yerine getirme ehliyetine sahip insanlara ihtiyaç duyar; çünkü teklifin ehil olmayanlara yöneltilmesi, mükellef açısından bakıldığında teklifi mâ lâ yutâk;² celbedilmesi beklenen maslahat ve def'edilmesi umulan mefseted açısından bakıldığında ise abesle iştigal olur. Oysa her iki durum da aklen ve şer'an batıldır. Dolayısıyla kifâi farzlar, kullara, ehil olmaları dikkate alınarak yöneltilmiş, bu çerçevede tasnif edilmiştir: Farz-ı kifâye olarak emredilen umumî maslahatlardan herhangi birine ehil olan kimsenin, bu maslahatı ikame etmesi ve bu maslahat itibariyle var olan boşluğu doldurması gereklilik arz eder.

Filhakika insanların kabiliyetleri de birbirinden farklıdır: Bazı insanlar ilimde etmeye ehildir, bazıları yönetim ve siyaset işlerine; bazıları da hayatta ihtiyaç duyulan zanaatlara ve mesleklere yatkındır. Dünya hayatının dirlik ve düzeninin kendileriyle kaim olduğu diğer işler ve maslahatlar için de aynı şeyler geçerlidir; çünkü her insan bu alanların tamamında tasarrufta bulunabilme kabiliyetinde olsa da, hikmet-i ilahînin gerekli gördüğü dünyevî nizamın ve insanların dünyevî işlerde işbirliği içinde olmalarının zorunlu bir sonucu olarak, genellikle bazı alanlara karşı kabiliyetin onda baskın olması kaçınılmazdır. "*Ve Allah sizi analarınızın karnından, hiçbir şey bilmez bir halde iken çıkarmıştır* (Nahl 16/78)." ayeti fehvasınca her ne kadar Allah Teala mahlukatı hem dünyevî hem de uhrevî maslahatlarını bilemez bir halde yaratmış ise de onların hepsinin de fitratına, kendileriyle her şeyi tam anla-

¹ Canlılar bilimi temel olarak iki alt gruba ayrılır; bitkiler ve canlılar... Botanik, tıp, eczacılık ilimleri daha alt gruplardır.

² Üstesinden gelinmesi mümkün olmayan sorumluluklar yüklemek.

mıyla idrake hazır hale geldikleri insanî yetenekler koymuş; içlerine derece itibarıyla birbirilerinden ayrılıp seçilecekleri meziyet tohumları saçmıştır. Böylece insanlar - bir kısmı diğer kısmının üstünde olacak şekilde- sosyal yapının temel yapı taşları halini almışlar, bu sayede de bir konuda kendisine ihtiyaç duyulan kimse, sair konularda başkalarına muhtaç biri hâline gelmiştir. Netice itibarıyla ihtiyaçların ve maslahatların karşılıklı değişimi; düzeni tesis eden bir kanuna, ilişki ve işbirliğini gerektiren bir sebebe dönüşmüş olur. İstersen buna işaret eden şu ayeti de okuyabilirsiniz: *“Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Hâlbuki bu dünya hayatında onların maişetlerini aralarında taksim eden, bir kısmının diğer kısmını çalıştırması için kimini kimine üstün kılan Biziz. Rabbinin rahmetine gelince; bilin ki onların yığıp durduğu servetlerden çok daha hayırlıdır o (Zuhruf 43/32)!”*

Sonra Allah Teala, annenin memesini tutup emmek gibi kimi zaman ilham yoluyla, pek çok maslahatta olduğu gibi kimi zaman da eğitim yoluyla insanlara yol göstermiştir. İnsanlar ise yaratılışlarında var olan fitrî yetenekleri ortaya çıkarmak, kendilerine bahşedilmiş olan meziyet tohumlarını fidana çevirmek için maslahatların teminine, mefsedetlerin de def'ine imkân veren her şeyi eğitim-öğretim yoluyla talep ettiler; çünkü eğitim, maslahatları elde etmenin temeli me-sabesindeydi.

Çocukların eğitimine okuma, yazma ve iman esasları gibi ilimlerin temelini teşkil eden konulardan başlamak gerekir. Daha sonra genel bilgilerin eğitime geçilmelidir. Bunlar; ilimde gerekli olan Dilbilimi, İnşâ; Matematik biliminin temeli olan Cebir ve Geometri; İlm-i Mevâlid (Tabiat Bilgisi) ve İlm-i Eşya (Hayat Bilgisi); tabiat bilimlerinin ilkeleri, Kimya ve Astronomi; hem dinî hem de edebî ilimlerden yeterli bir miktar, Tarih ile önceki milletlerin ahvaline dair kayda değer miktarda malumat ve bir de Coğrafya ve hayat bilgisidir. Çocuğun olgunluğa ermesi ve akli açıdan yeterli bir düzeye ulaşması için tüm bu ilimlerin tahsili şarttır. Mezkûr ilimlerin tamamı, din eğitimcileri ve eğitimde behresi bulunanlar tarafından öngörülen bir sıralamada ve belirli sürelerde, hedefe en çabuk ulaştıran eğitim yöntemleriyle uygulamaya konmalıdır.

Buna özen gösterildiğinde, her bir çocuğun fitratında var olan yetenekler gelişip kuvvet kazanmaya başlar. Söz konusu dersler, öğrencinin sahip olduğu fitrî kabiliyetler kendini iyice göstermedikçe, son bulmaz (devam eder). Öyle ki bu süreç sonrasında onlardan birinin yüksek eğitim almaya, bir diğerinin zanaat dallarından birinde çalışmaya, üçüncüsünün de yönetim ve siyaset işlerine atılmaya hazır hale geldiğini görürsün. Bu durumda her bir mükellefte, bu alanlardan, kendisini yetkin ve hazır hissettiği alana doğru bir istek canlanır.

Bu eğitime tabi tutulanlar üzerinde sorumluluk sahibi olan gözetmenlerin şunlara dikkat etmeleri gerekir: Her öğrenciyi, yukarıda saydığımız hususları göz önünde bulundurarak değerlendirmeli; öğrenciler onların elinde sağlam bir şekilde yetişene kadar bu hususlara özen göstermelidirler. Bu hususları icra edebilmeleri ve yetenekli oldukları, ilgi duydukları alanlarda akranlarının fevkinde başarı gösterebilmeleri için gözetmenler bu ehliyetteki öğrencilere yardımcı olmalı, onları teşvik etmelidirler. Daha sonra diğer talebelerle bu üstün vasıfları kazanmış olanları birbirinden ayırmalı ve bu vasıfları henüz kazanmamış olanlara, -şayet fitrî kabiliyetleri ve gerekli melekeleri yerindeyse tabiî- onlar da bu vasıfları kazanabilsinler diye

layık-ı veçhile muamele etmelidirler. İşte o vakit pek çok fayda temin edilecek, bu eğitimin meyveleri alınacaktır. Örneğin, eğitim esnasında bu talebelere birinin güçlü bir kavrayış, derin bir anlayış, keskin bir zekâ ve cevval bir hafızaya sahip olduğu ortaya çıkarsa o zaman bu öğrenci Fıkıh, Siyaset ve Tarih gibi elde edilmesi zor ve karmaşık ilimlere yönlendirilmelidir. Dolayısıyla eğitimcinin, eğitimle güdülen maslahatı gerçekleştirilmesi beklenen hususları nazar-ı dikkate alması gerekir

Öğretmen, ancak öğretim çocuğun eğilim ve istidatına uygun olduğunda başarılı olur; eğitim de ancak çocuğun kabiliyetlerine uygun olduğunda verimli ve üretken bir eğitim olma vasfını kazanır. Şayet öğrenci yukarıda bahsedilen hususlardan birisine dâhil olur, o yöne daha fazla ilgi duyar ve o alanı, diğer bütün alanlardan daha fazla severse o zaman sevmiş olduğu bir alanda eğitilir, o alanda özel olarak ehliyet sahibi kılınır. Bu durumda gözetimlere düşen, en küçük bir ihmalde bulunmadan ve ilgisizlik göstermeden, sürekli bir takiple çocuğu o sahada aktif hale getirmektir. Aynı şekilde girişkenlik, atılganlık ve yönetim becerisine dair alametler aksettiren öğrencilerin de kendilerine uygun alanlara; tezahür ettirdikleri gibi yönetim ve liderlik vaat eden sahalara yönlendirilmesi gerekir.

İşte farz-ı kifâyeler noktasında toplum bu şekilde eğitilmelidir; evveleminde bütün bir toplumla aynı yolda yürünür; şayet yürüyenlerden herhangi biri yolda durur da daha ileri gidemeyecek olursa, nihai olarak o, ihtiyacı olan düzeyde durmuş olur. Eğer yürümekte olan kimsenin bundan daha fazlasına gücü yetiyorsa, o zaman da o kişi farz-ı kifâye olan sahalarda ve çok az insana nasip olan içtihat, imamet, yönetim gibi alanlarda ulaşabileceği son noktaya kadar yürür. Ümmetin dünya ve ahirete müteallik işleri de ancak bu şekilde yolunda gidebilir.

İnsanların içtimaî hayatlarında ihtiyaç duydukları şeyler mutlak surette ilmî, dinî, sınaî ve ticarî hususlardan birisiyle ilgili olduğundan, gerek dinî gerekse dünyevî maslahatları temine muktedir ilim adamlarıyla meslek erbabının yetişebilmesi için ilkokul düzeyindeki okullar dışında bilim, din, sanat ve ticaret eğitimi veren ortaokul ve liselere sahip olunması gerekir.

Buraya kadar özetlediklerimiz, ulemadan pek çoğunun ifade ettiği hususlardandır. Onlardan birisi de *el-Muvâfakât* sahibi usulcü ve fakih İbrahim b. Musa eş-Şâtıbî'dir [790/1388]. Şâtıbî, 'farz-ı kifâye'nin ne anlama geldiğini irdelediği bir bölümde bu meseleye dair güzel açıklamalar yapmıştır.

İslam ümmetinin eğitim yuvaları da tastamam böyle olmalıydı...

Gelgelelim bizde, dinî tabir ettiğimiz medreseler dışında herhangi bir eğitim müessesesi mevcut değildir. Oralarda da Arap dili gramerinin pek az bir kısmı ile Fıkıh ve Fıkıh Usulü'nün bazı konuları; hem Kelam'ın hem de en berbat şekilde tasnif edilen hayalî felsefenin (metafizik) yanlışlarla dolu pek çok kısmı öğretilmektedir. Gayretli talebeler buralarda onlarca yıl kalmakta; en nihayet orada elde ettiği ve alışkanlık haline getirdikleriyle aklı ve ahlakı; sağlığını bozacak olumsuz şartlar sebebiyle de hissiyatı ve bedenî kuvveleri bozulmuş bir şekilde mezun olup gitmektedir.

Talebeler bütün ilimleri hallettiğini düşünerek bu medreselerden mezun olmaktadır; ancak Arapça ile ilgili doğru dürüst bir bilgi edinmemekte; dinin, şeriatın ve fıkıhın hakikatine dair bir fikir sahibi olamamakta, ekseriyeti mevzu olan çok az bir rivayet grubu hariç, nebisinin hadislerinden herhangi bir şey tahsil

edememektedirler. Kur'ân'ın manalarından bildikleri de Arap dilinden bildikleri kadardır. Kur'ân ilimlerine dair herhangi bir eğitim alamamakta; Tabiat ilimleri ve Matematik gibi bazı ilim dallarının sadece isimlerini duymaktadırlar. Umutlarını yitirmiş, her şeylerini kaybetmiş olarak mezun olmaktadır; itimat edebilecekleri herhangi bir ilmî ya da edebî yetkinliğe sahip olamadan...

Nadiren de olsa içlerinde fitrî kabiliyetlerinden bir kısmını yitirmeyen, metinler üzerindeki ıttılay sebebiyle sahip olduğu ilmi yeterli bulanların varlığını da göz ardı etmeyelim. Ne var ki bunların da başarısı, bin defa tekrar ede geldikleri metinlerin manasını anlamaktan öteye geçmemektedir.

Doğrusu tüm bu görüşler kişisel kanaat olarak değerlendirilebilir; ancak medreselerimizin içinde bulunduğu hali ve burada okuyanların durumunu bilen hiç kimse beni, söylediklerim sebebiyle kınayamaz, problemleri abartmış olmakla suçlayamaz.

Eğitim-öğretim faaliyetini üstlenen kişilerin çağımızda medreselerimizin, sahip olduğumuz en aziz kuvvelerimizi yok eden; bizi dinamizmden, çalışma azminden ve bilimlerin ya da varlık âleminin en basit ilmî meseleleri hakkında fikir yürütmekten yoksun bırakan bir vaziyette olduğu yönündeki kabul ve itirafları itibarıyla bir mazeretlerinin olabileceğini sanmıyorum. (Bu medrese camiasının, girift ilmî meseleleri ya da varlığın henüz keşfedilmeyen kapalı alanları hakkında fikir yürütmelerini ise hiç bekleme!)

Allah'a hamdolsun ki biz, her ne kadar akıl, iktidar, zorlukları yüklenme ve sebat gibi insanî faziletlerde başkalarından üstün olduğumuzu iddia edemesek de bizim dışımızdakiler, bu konularda bizim kendilerinden geride olmadığımızı itiraf etmektedirler. Her birimiz bu durumun ve evlatlarımızın ilim uğrunda sarf etmekte olduğu büyük emeğin farkındadır. Çocukların pek çoğu başkalarının onda birine dahi katlanması mümkün olmayacak düzeydeki büyük sıkıntılar içerisinde, en kötü hayat şartlarına razı olarak, dinini mükemmel manada öğrenmeyi hedef ederek ve Allah ve resulünün rızasını elde etmeye çalışarak onlarca yılını medreselerde geçirmektedir.

Bu medreselerden mezun olan evlatlarımızın kahir ekseriyetinin herhangi bir mescidin imamı ya da bir medresenin hocası olarak tayin edilmenin dışında hayata hiçbir şekilde dâhil olamadıklarını ya da herhangi bir geçim yolu elde edemediklerini gördüğümüzde, (keza) onları akılları tabiat ilimlerinin en temel bilgilerinden yoksun, kalpleri dinî ilimlerin hakikatlerinden uzak, rızıklarını insanların en kirli mallarından teminine çalışırken ve bunun için her tür bayağı, onur kırıcı atrakسیونlarda bulunurken gördüğümüzde gönüllerimizi - henüz körelmemiş ya da kaskatı kesilmemişse eğer- nasıl bir duygunun kaplaması ve sarmalaması gerekir; söyleyin Allah aşkına? Gayret-i dîniyyesi, şefkat-i İslâmiyyesi ve muhabbet-i milliyyesi olan bir Müslüman, kardeşlerinin ya da Müslüman evlatlarının dinî ve dînyevî alanlarda serserfil bir halde bulunmasına, nasıl razı olabilir?

Hem dinî eğitim verilen medreselerimiz olsun; hem de buralarda Kur'ân ve Kur'ân ilimleri ya da Hz. Peygamber'in hadisleri ile onlarda bulunan prensipler öğretilmesin! Bu, yüzlerimizi kızartan bir günah değil midir? Süslü Kalam polemiklerinin bizi kendimizden geçirdiği, Yunan felsefesindeki tartışmaların zihinlerimizi meşgul ettiği bir noktada; dinin hakikatleri kalın kitapların sayfaları arasın-

da dürürlü bir şekilde kalmışsa, bizim için bu bir utanç değil midir? Selefimizin ziyafet sofraları önümüzde serili; nimetleri, bu nimetleri talep eden herkes için ulaşılabilir durumdayken ve saadetimizi temin edecek her şey de bunlarda hazır iken bizi, başkalarının leşlerinden haz duyarak istifade etmeye zorlayan şey nedir?

Saadetimize ulaşmamız için yapılması gereken, selefimize güzelce tabi olmaktan başkası değildir: Onlar neler yaptı ise biz de onu yapmalı, hayata hangi kanallardan dâhil olduysa biz de o kanalları kullanmalıyız. Daha önce ulemadan yaptığım alıntıda ifade edildiği gibi medreselerimizin durumunu ıslah etmeli, dinî tedrisatta bulunan medreselerimizde Kur'ân ve Kur'ân ilimleri ile Hz. Peygamber'in hadislerini ve onun ilkelerini öğretmeliyiz. Bu yolla evlatlarımızın kalplerinde İslam'ın ruhunu canlandırmalıyız; öyle bir ruh ki nefislere bir defa yerleşirse zaaf kirleri içinde debelendiklerinde onları rahatsız eder, onur kırıcı işlere dalmaktan alıkoyar ve sahip oldukları meziyetler aracılığı ile onları diğer milletlerle rekabete sokar. Bu durumda dinimizin, bidatlerle ve dar kafalı kimseler tarafından uydurulmuş olup da onların ötesinde halka da sirayet etmiş olan asılsız uygulamalarla bozulmamış saf hakikatine ulaşabiliriz, bu sayede de ilerlediğimiz yollardaki engebeler, saadetimize ulaşmamızın önündeki engeller ortadan kalkar. Böylece de dinî ve dünyevî açıdan bereketli, asude bir hayat yaşarız.

Doğrusu bugün İslam ümmetinin maarif alanındaki muazzam atılımına ve eğitim sahasına yönelik dinamizmine şahit olmak, bizi ziyadesiyle memnun etmektedir. Ümmetin halinin iyileşmeye çok yakın olması, cehaletin esaretinden ve orada donup kalmaktan kurtulmak gerektiğinin bilincine vardığımızı gösterdiği için bunu bir müjde olarak kabul etmemiz uygun olur.

Açık konuşmak gerekirse, bizi cehaletin esiri olmaktan kurtaracak tek şey, eğitim ve öğretimdir; eğitim ve öğretim de ancak mektepler ve medreselerle gerçekleştirilebilir. İhtiyaç duyduğumuz mektep ve medreseleri açmak bugün imkânlarımız dâhilinde olmadığından, kapıları hâlâ evlatlarımıza açıkken, şimdilik gittiği yere kadar, Müslüman olmayanların mektep ve medreseleriyle yetinelim. İlkokullarımızın sayısını arttırmak için var gücümüzle çalışalım. Dinî addettiğimiz medreseleri ıslah için bütün gayretimizi ortaya koyalım. Bu medreselerin ıslahı, her ne kadar pek çok bilim dalına ve yoğun mesaiye bağlı olsa da haricî herhangi bir manimiz olmadığından, başarılması son derece kolaydır; ulaşılması hiç de zor değildir. Kaldı ki ilerleme yolunda emek harcamamız gereken işler içerisinde bize en faydalı olan da budur.

Medreselerimizin ıslahında atılması gereken ilk ve en kolay adım, şu an medreselerde okutulan kitapların daha faydalı kitaplarla değiştirilmesidir. Bildiğim kadarıyla medreselerdeki ders kitapları içerisinde sadece üst sınıflarda okutulan Arap dili gramerine ait *el-Kâfiye* ile Fıkıh'tan *el-Hidâye* dışında, ders kitabı olmaya uygun başka bir kitap yoktur.

Allah'a hamdolsun ki elimizde İslam ulemasının müellefatından gerek din gerekse İslam sanatına dair pek çok eser mevcuttur. Bunlar bize yeter de artar bile. Ne var ki eğitim sistemimize uygun şekilde düzenlenmeleri ve ciddi bir gözlemin ardından gerçekleştirilebilecek bir seçimle tasnif edilmeleri gerektiğini anlamadığımız sürece bu kitapların bize herhangi bir faydası olmayacaktır. Bu yönde bir çalışma, Fıkıh ve Hadis ilimlerinde yapmak zorunda olduğumuz veya yükümlü bu-

lunduğumuz en çetin işlerdendir; çünkü insanların kişisel görüşleri bu iki ilim üzerinde bir tortu oluşturmuştur.

Dinimizin uydurmalar pisliğinden arınmış olduğuna iman ettiğimiz müddetçe taklit körlüğüne saplanıp kalmak bize haramdır. Dinimizi anlamaya ve yaşamaya çalışırken sadece maslahatlara ve sağlam delillere itimat etmeliyiz. Önde gelen meşhurlarımızdan herhangi birinin sözüne, her ne kadar bu büyüklerimize izzet ü ikramda kusur etmesek de, mahkûm olmak mecburiyetinde kalmamalıyız.

Bana göre, ümmetin dinî medreselerde okuması gereken İslamî ilimlerden birisi, Şâtıbî'nin (538/590-1144/1194) *el-Kasîd (Hirzû'l-Emânî)*'si ile İbnü'l-Cezerî'nin (751/1350-833/1429) *Tayyibe*'sinde serdedildiği kadarıyla kıraat vecihleri ve Resmü'l-Mushaf ilmidir; çünkü bize iki cihan saadetini garanti eden, her iki hayatın da mutluluğunu tekeffül eden dinimiz İslam'ın temeli Kur'ân'dır. Bu sebeple Kur'ân'ın okunuş vecihlerini belleyip muhafaza etmek ve Kur'ân'la alakalı her şeyi gücümüz yettiğince öğrenmeye çalışmak hem aklen hem de şer'an kati bir vaciptir.

Kur'ân'la ilgili öncelikli husus, mushaflardaki yazım şeklidir. İstihsan deliline dayanarak; "Sahabenin mushaflarda nasıl bir imla kullandığını bilmemiz vaciptir" diyebiliriz; ancak bu imla biçimini bilmek zorunda oluşumuz, ne söz konusu mushaflarda sahabenin kıyasa aykırı imlalarına bağlı kalmanın, bu imla biçiminin Hz. Peygamber'den sabit olan bir Sünnet'e dayanması sebebiyledir; ne de bu imlanın, sahabenin hataen veya tesadüfî olarak değil de sahip oldukları kati bir bilgiye dayanarak üzerinde uzlaştıkları bir imla olması sebebiyledir. Aksine, sahabe mushaflarının imlalarını bilmenin Kur'ân ve mushaflar tarihini ilgilendirmesi ve Müslüman bir âlimin bu konularda bilgi sahibi olmak mecburiyetinde bulunması sebebiyledir. Son asırlarda Batılı ilim adamlarının, târîhu'l-Kur'ân ve'l-mesâhif alanında İslam âlimlerinden çok daha fazla ilgili olduklarını görmekteyiz. Bu çerçevede büyük esef duymamız gereken hususlardan biri, bizde, genelde dinî ilimler ve dinî ilimlerin temel ilkeleri, özelde ise İslam Tarihi ve Kur'ân ilimleriyle ilgili konuların yok olmaya yüz tutmuş olmasıdır. Zira Arap dili gramerine dair çok az bir bilgi dışında İslamî ilimlerin temel konularında kayda değer bir bilgiye sahip değiliz; tecvid ilmine ilişkin bazı temel bilgiler dışında Kur'ân ilimlerine dair herhangi bir malumatımız yoktur. İslam ülkelerindeki ulema arasında mushafın imlası konusu zaten bilinmemekte; muhtelif kıraatleri ezbere bilen kimseler de -ki bu son derece kolay bir şeydir- bulunmamaktadır.

Bizim memleketin âlimlerinin büyük bir gevşeklik içinde olduğunu gördüğümde, bu noktada yapılması gereken bazı şeylerin bulunduğu olan arzu ve inancım, bende, mushaf imlası ile kıraat ilmine dair neşirde bulunma ve Şâtıbî'nin yedi kıraatle ilgili bin beyitlik *el-Lâmiye*'si, İbnü'l-Cezerî'nin on kıraatle ilgili dokuz yüz beyitlik *Tayyibe*'si -ki bu eserlerden bir tanesi bile ihtiyaçları karşılamaya yeterli mushaf imlasına dair Şâtıbî'nin imlayla ilgili iki yüz elli beyiti içeren *el-Akile*'si gibi bu alanlara ilişkin en muhtasar kitapları neşretmek suretiyle bahsi geçen iki ilmin medreselerimizde canlanmasını sağlamaya yönelik girişim ruhunu harekete geçirdi.

Bu niyetimle ilgili olarak istihare yaptım. Allah'ın yardımına sığınarak *el-Akile*'yi neşre başladım ve bu işe Yüce Allah'tan bu neşri adeta gelecek çalışmalarını

mı bereketli kılacak bir besmele kılmasını, bugüne kadar gerçekleştirdiğim çalışmalara da ilave olmasını temin etmesini niyaz ederek giriştim.

İmam eş-Şâtıbî, *el-Akîle*'nin mukaddimesinde Kur'ân'ın mushaf halinde cem'i hakkında bir parça tarihî malumat vermektedir. Burada müellif, rivayet ehlinin sahih olduğunu düşündüğü; gerçekte kendileri sebebiyle zayıf Müslümanların kalplerinin dinî açıdan çok büyük şüpheler içerisine düştüğü bazı haberlere de yer vermektedir. Öte yandan i'cazül-Kur'ân konusuna değinmekte, bazı i'caz vecihlerini zikrederek bunlardan bir kısmını eleştirmektedir.

Doğrusunu söylemek gerekirse i'cazül-Kur'ân meselesi dinin en önemli konularındandır; çünkü Hz. Peygamber'in nübüvveti onun üzerine bina edilmiştir. Kur'ân'ın manaları üzerinde faydalı eserler yazan ve Kur'ân'dan elde edilecek yararlar hakkında sözler söylemiş olan dil bilginleri ya da kelamcılar, i'caz vecihlerini ve i'cazın dindeki yerini açıklamak hususunda çok daha fazla şeyler söylemiş olsalardı, pek yerinde davranmış olurlardı; çünkü bu mesele gerek onların cüz'iyâyâta dair söylediklerinden gerek a'râz hakkındaki girift tartışmalarından ve pek çok i'râb incelikleriyle nahvin kapalı meselelerinden oluşan eserlerine kıyasla çok daha büyük bir önemi haizdir. Bu konunun bilinmesine daha çok ihtiyaç vardır ve bu konuyla ilgilenmek önceliği olan bir vazifedir.

Şâtıbî sahih hadislerde geçen yedi harf (ahruf-i seb'a) meselesinden de bahsetmektedir. Yedi harfin ne anlama geldiği konusu, ulemayı uzun süre meşgul etmiştir; oysa bana göre bu iş gayet açık ve nettir. Mamafih yedi harf ile ne kast edilmiş olduğu noktasında ilgili hadisin anlatmak istediği ile hiçbir alakası olmayan birçok görüş de ileri sürülmüştür. Bu mesele hakkında pek çok söz söylenmiş olsa da bu görüşlerin hiç birisi insanın içine sinmiyor.

Kur'ân'ın üzerimdeki hakkı, sorumluluk almamı gerektirdi. Gayret-i dîniyem, ehemmiyetine binaen Kur'ân hakkındaki şu üç önemli konuda; Kur'ân'ın cem'edilme tarihi, i'cazı ve yedi kıraat ile ahruf-i seb'a'nın anlamıyla ilgili konularda muhtasar bir eser yazmaya beni zorladı. Allah'ın hüsn-ü tevfikine ve yardımına güvenerek Kur'ân'ın cem' tarihi ile i'cazına dair benim dışımdakiler tarafından daha önce serdedilen tüm beyanları özetlemeye koyuldum. Yedi harfe gelince, o konuda sadece, gerçeğin de başka türlü olmadığına inandığım kişisel kanaatimi belirttim.

Kur'ân'ın cem' ediliş tarihi ve Kur'ân icazının hangi yönlerden gerçekleştiği hususu, mutlak surette bilinmesi gereken, esasen dinî pek çok konunun da temelini teşkil eden meseleler cümlesinden olduğu için -benim açımdan konunun önemi de zaten bunu gerektirmektedir-, bu iki meseleyle alakalı açıklamalarımın dairesini çok geniş tuttuğum ya da bu dairenin yarıçapını çok fazla uzattığım için herhalde eleştirilmemeliyim.

Nihayet bir zaman sonra, *el-Akîle* nâzımının (Şâtıbî'nin) tertibi doğrultusunda fasikül fasikül kitabımı neşretmenin uygun olacağına kanaat getirdim.

Şâtıbî, eserinde evvela Kur'ân'ın Mushaflarda cem' ediliş tarihini zikretmiş, bunun peşinden i'cazül-Kur'ân ile bazı i'caz vecihlerine değinmiş, bunu bitirdikten sonra sırasıyla önce Ebu Bekir dönemindeki ilk yazımı, daha sonra Hz. Osman dönemindeki ikinci yazımı ele almış, bu esnada ahruf-i seb'a meselesine girmiş, resmî imlaya uymanın hükmünü tartışmış, ikinci yazımda Zeyd b. Sâbit'in yazdığı

mushafların sayısı ile ilgili bilgiler vermiştir. (Hz. Osman zamanında istinsah edilen) mushafların ilerleyen asırlardaki durumu hakkında herhangi bir şey zikretmemiş, yalnızca Osman mushafının ortadan kaybolduğunu, zamanla bazı kütüphanelerde görüldüğünü kaydetmiştir. Bu çerçevede Mekke mushafının H. 70. yılda yakıldığı, Medine mushafının Yezîd b. Muâviye, Kûfe mushafının ise el-Muhtâr döneminde kaybolduğu yönünde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Allah'ın izni ve inayeti ile ben, sahih kaynaklara dayanmak suretiyle mushaflar hakkında en doğru bilgileri sunacağım. Velev ki içinde bulunduğumuz zaman diliminde insanlar dinî rayiha taşıyan her şeyden fikren uzaklaşmış olsa da, dönemin âlimlerinin –ki onlar ümmetimizin dinî, edebî ve aktüel ahvalinden memnun değillerdir- himmeti dahi ümmetin dinî, mali ve fikrî hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi ve bu doğrultuda hükümetten yardım alınması hususuna yönelmiş olsa da zannımca, bu yönde bir çalışma hiç de lüzumsuz değildir.

Bu çalışmanın, özellikle de bugün için en önemli iş ve en zaruri mesele olduğunu hiç kimse inkâr edemez. Şöyle dersem şayet, bir hakikati ifade etmiş, güçlü bir delile dayanmış olurum galiba: Bir maslahatın peşine düşmek, onun dışındaki maslahatları ihmal etmek zorunda kalacağımızı göstermez. İşbölümü yaparak gruplara ayrılmalı, bir grubumuz bir maslahatın ikamesi için mesai harcarken diğeri de başka bir maslahatın ikamesi için gayret sarf etmelidir. Velhasıl kimin hangi maslahatı ikame etmeye daha çok kabiliyeti varsa, bütün gayreti ve heyecanı ile onu ikame etmeye çalışsın!

Neşrine başlamış olduğum *el-Akîle*, Ebu Muhammed Kasım b. Firro b. Ebi'l-Kasım Halef b. Ahmed er-Raînî eş-Şâtîbî'nin şiirde *basît bahîr* formunda “râ” uyağı ile düzenlediği manzum eseridir. Müellif bu kasideye *Akîletü Etrâbî'l-Kasâid fî Esne'l-Makâsid* adını vermiş pek çok âlim de onu şerh etmiştir. Doğrusu şerhi yaparken onların kelimelerin anlamlarını beyan etme, i'rab müşkillerini çözme ve muhtemel mana takdirlerini açıklama şeklindeki yöntemlerine bağlı kalmayı düşünmedim. Filhakika şârihler ve müfessirler nezdinde bu yöntem son derece makbul addedilse de aslında hiçbir faydayı haiz olmadığı gibi birçok zararı da muhtevîdir. Bu gelenek, âlimlerimizin ve talebelerimizin, tüm kelimelerin sözlük anlamlarının kullanıldığı şerhlere başvurmadıkları zaman lügat ve nahiv ilimlerinde Allah'ın kitabını anlayabilecek bir seviyeye ulaşamamalarına yol açmaktadır.

Bu gelenekten uzak durdum ve her beyitten sonra, anlayabildiğim kadarıyla beyitte işaret edilmemiş olan önemli hususları zikrettim. Başarıya ulaştıracak olan yalnızca Allah'tır. Tüm benliğimle O'na dayandım, O'na yöneldim. Öngördüğüm bu yönetime bağlı kalacağım ve sadece Allah'a dayanacağım. Kuşkusuz, koruyup kollayıcısı sadece Allah olan hiçbir gayret sahibi başarısız olmamıştır.

Bu kitapta yazdıklarımla iki güzel sonuçtan birine ermiş olmayı umuyorum; ya doğruya isabet etmiş olmayı ki bütün beklentim de budur; ya da doğruyu yakalamayı amaçlamış olmakla birlikte isabet edemediğim bir içtihadı. Doğrusu bunu yaptığım için hiçbir şekilde ayıplanamam; çünkü gayret kuldan, muvaffakiyet Allah'tandır!

Nâzım [Şâtîbî] (ra) dedi ki:

Hem Rahman hem de Rahîm olan Allah'ın adıyla...

الحمد لله مَوْصُولًا كَمَا أَمَرَ مَبَارَكًا طَيِّبًا يَسْتَنْزِلُ الدَّرَرَ

[İncilerin elde edilmesine sebep olan hamd; emrettiği üzere, daimi ve mübarek bir şekilde ve en güzel hâliyle Allah'a aittir.]

(“Mevsûlen ke-mâ emara” ifadesi) “hamdin vaslini, yani devamlı surette yapılmasını emrettiği şekilde” demektir.

Allah Teala şöyle buyurmuştur: “Haydi, artık gecelediğinizde ve sabaha erdiğinizde Allah’ı sınırsız kudretiyle anıp yüceltin (Rûm 30/17).” Ayetteki “سبحان الله” ifadesi, hazfedilmesi kıyasen vacip olan bir “سبحوا”; yani “yüceltin” emrinin mefulü durumundadır. Arap dilinde bir şeyin ‘iki ucu’nu tayin ettiğinizde ‘ortası’nı da içeren bir ifade kullanmış olursunuz [yukarıdaki ayette de böyle bir anlam mevcuttur]. Nitekim buna da işaretle Yüce Allah, emir manası içeren haber formundaki bir ayette; “Göklerde ve yerde, ikindileyin de öğleye erdiğiniz zaman da, hamd O’na mahsustur (Rûm 30/18).” buyururken bir diğerinde ise “Ey iman edenler! Allah’ı çokça anın ve sabah-akşam O’nu şanını yüceltin (Ahzâb 33/41-42)!” buyurmaktadır. Buna benzer başka ayetler de vardır.

Şeriat yolunda istikametle yürüyüp dinin emirlerine uygun bir hayat süren, yasaklardan da uzak kalan her mümin Allah’a daimi ve kesintisiz olarak hamd ediyor demektir. Her kim de ihsan makamında bir ömür sürüyorsa o da hamd etmeyi sürekli hale getirmiş demektir. İhsan, sanki görüyormuş gibi Allah’la olmandır; yani, seni yönelttiği şeylere can u gönülden koşmak, uzak kalmanı istediklerinden de sakınmak suretiyle bütün hâl ve hareketlerinde O’nu gözetmen ve bu sayede dinin sınırlarında durup haramlarından uzak kalarak Allah’la beraber olmandır. Ulemaya göre, ‘murakabe de budur aslında; yoksa yüzüne bir örtü geçirerek gözlerini yumup oturmak değildir. Dinî açıdan bu tavrın hiçbir değeri yoktur!

ذو الفضل والمن والإحسان خالقنا رب العباد هو الله الذي قهرًا
حيّ عليم قدير والكلام له فردٌ سميع بصيرٌ ما أراد جرى

[Fazl u ihsan sahibidir O! Kulların Rabbi, yaratıcımızdır O! O’dur kahhar olan Allah!

Hayy’dır, Alîm’dır, Kadîr’dır; hem kelam sahibidir. Tekdir, işitendir, görendir; hem murad ettiği her şey hayata geçendir.]

Burada söylenenlerin tümünün doğru olduğunu milyonlarca insan, akıl sahibi her varlık itiraf etmiştir. Gelgelim varaklar arasında bu mazmunun aksini iddia eden pek çok menkulât da vardır ki kahir ekseriyeti uydurmaktır. Kalan çok az kısmı ise karanlık bir gecede yola çıkan ve salt hakikati bulmak için zorunlu olarak oraya buraya koşturur vaziyette yanılğı denizlerinde yüzmeye devam eden; ne var ki yolunu da artık tümüyle yitirmiş olan bir kimsenin, henüz işin başındayken yaşadıklarını anlatan tarihî haberlerdir. “Sizlere yolların doğrusunu göstermek Allah’a düşer; çünkü o yollar içerisinde düzgün olmayanlar da vardır. Dileseydi Allah, hepinize birden hidayet nasip ederdi (Nahl 16/9).” Bunun, kıyamete kadar baki kalacak bir kanun-u ilahi olması, cidden hayretâmiz bir durumdur.

أحمدُهُ وهو أهلُ الحمدِ مُعْتَمِدًا عليه مُعْتَصِمًا بهِ ومُنْتَصِرًا
ثم الصلاةُ عليَّ مُحَمَّدٍ وعلى أشياعِهِ أبدأُ تُنذِي نَدَا عَطْرًا
وبعدُ فالمستعانُ اللهُ في سببِ يَهْدِي إلى سَنَنِ المَرْسُومِ مُخْتَصِرًا

[Esasen hamd edilmeye layık olan Allah’a; yine O’na dayanarak, O’na bağlanarak ve O’nun yardımını talep ederek hamd ederim.

Hem, hoş rayihalarla muttasif salât u selâm; kıyamete kadar Muhammed'e ve onun tabilerine olsun!

Resmü'l-Kur'ân'ın prensiplerine dair özet bilgi veren bir çalışmada, yardım edecek olan ancak Allah'tır.]

Zeyd b. Sâbit'in yazmış olduğu mushaflardaki -ki bunlar Mesâhif-i Osmâniyye olarak bilinirler- imlaya dair bilgi sahibi olmanın pek çok faydası vardır: Yazımda gösterilmeyen 'yâ' harfleri, 'hemzeler'in imlâsı, müenneslik alameti olan 'tâ' harfleri, bitişik ve ayrı yazılan(edat)lar hakkında bilgi sahibi olmak, bunlardandır. İşaret edilen hususların hepsinin de Kur'ân tilavetinde son derece önemli katkıları vardır. Nitekim zâid 'yâ'lar, 'hems'e bağlı olarak hemzelerin teshîli, Hamze ve Hişâm'ın ('hemze' üzerindeki) vakfı, müenneslik 'tâ'larında vakfetme, imâleye konu olan bazı yerler gibi kıraat ilminin temel konuları bu imla üzerine bina edilmektedir.

Kur'ân'ın imlasiyla ilgili pek çok âlim eser vermiştir. Ebu Amr Osman b. Said ed-Dânî (444/1053), *el-Muknî'* ve *el-Muhkem fi'n-Nakt* adıyla iki eser; Ebu'l-Abbâs el-Merrâküşî (721/1321) ise *Unvânü'd-Delîl fi Mersûmi Hattı't-Tenzîl* adıyla bir eser kaleme almıştır. Celâlüddîn es-Süyûtî (911/1505) ise *Ketbü'l-Akrân fi Ketbi'l-Kur'ân*³ adında müstakil bir eser yazmış, ayrıca *el-İtkân*'ın 76. faslını da bu konuya ayırmıştır.

عَلَّقَ عَلائِقَهُ أَوْلَى الْعَلائِقِ إِذْ خَيْرُ الْقُرُونِ أَقَامُوا أَصْلَهُ وَزَرًا

[(Resmü'l-Mushaf ilmi), arzuların kendisine bağlanmasını en çok hak eden ilimlerin başında gelir; çünkü en hayırlı dönemin insanları, tıpkı sağlam bir kale gibi bu ilmin temellerini atmışlardır.]

Yani son derece kıymetlidir; onun sevgisi ve özlemi, insanın tutkuyla bağlanabileceği her şeyden önce gelir.

Bir ilmi kayda geçirip ölümsüzleştirmek isteyen herkes, bu ilmi yazıya geçirmekten daha etkili ve onu kayda almaktan daha sağlam bir yol bulamaz; çünkü yazı, kendisine tevdi edilenlerin zayi olmadığı bir yed-i emin, bir defa zabt ettiği şeyde bir daha bozulma yaşanmayacak bir hazine, ölümünden ya da unutkanlığından korkulmayacak bir muhafız ve diller sözü tahrif ettiğinde onun doğrusunu söyleyen bir hatiptir. İnsanlığın en büyük keşiflerinden ve milletlerin en önemli kazanımlarından olması hasebiyle de her tür faziletin ölümsüzleştirilmesinin tek yolu, her değerli hikmetin gelecek kuşaklara miras bırakılmasının tek imkânıdır. Kadim ümmetlerin haberlerini, geçmiş milletlerin kültürlerini sonraki nesillere

³ Bir eserinde Süyûtî, *Mektebü'l-Akrân fi Ketbi'l-Kur'ân* ismiyle bir eser kaleme aldığını ve el-Mushafu'l-İmâm'daki imlaya dair önemli bilgileri bu eserinde dercettiğini söylemektedir. Bu bilgiyi Süyûtî, *Kitâbu İmâmî'd-Dirâye* adlı eserinde zikretmektedir (bk. *Kitâbu İmâmî'd-Dirâye li Kurrâ'n-Nukâye*, s. 137). Bigiyef'in bahsettiği eser de Süyûtî'nin işaret ettiği bu eser olsa gerektir ve muhtemelen Bigiyef söz konusu bilgiyi Süyûtî'nin *İmâmu'd-Dirâye*'inden nakletmiştir; çünkü *İmâmu'd-Dirâye*'nin ilk neşri, Bigiyef'in Hindistan'a yapmış olduğu seyahatten kısa bir süre önce gerçekleşmiştir (Bk. Süyûtî, *Kitâbu İmâmî'd-Dirâye li Kurrâ'n-Nukâye* (nşr. Cemaat-ı İşâat-ı Ulûm), Mazhar el-Acayib Matbaası, Bender/Kalküta, 1836, s. 137). *İmâmu'd-Dirâye*'nin mütedavil olan bugünkü baskısı, bu tarihten çok çok sonra, 1985 yılında İbrahim el-Acûz'un tahkiki ile Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta neşredilmiştir. Bigiyef'in bahsettiği eser *DÎA*'nın "Süyûtî" maddesinde sehven, *Kebrü'l-Akrân fi Ketbi'l-Kur'ân* zabtıyla verilmiştir. [Mütercim].

ulaştıran vasıta yazı. Nice değerli eser vardır ki öncekiler bu zenginliği sonrakilere bırakmıştır; hatta defterlerden sonra bir de taşlara nakşetmişlerdir. İnsana kalemle [yazmayı] öğreten ve insana bilmediklerini belleten Rabbimiz ne kadar da yücedir! Şüphesiz yazı; hayranlık uyandıran bir mucize, asil bir sanattır.

Hiz. Peygamber kendisine herhangi bir ayet ya da sûre indiğinde onu ashaba okutur, onlardan [bunu] ezberlemelerini ister ve nüzûlle birlikte vahiy kâtiplerine o [ayet ya da sûreyi] yazdırırdı. Elbette bunu, vahyin unutulması korkusuyla değil (*Sana okutacağız ve onu asla unutmayacaksın (A'lâ 87/6).*); Allah'tan gelen vahyi sinelerde nasıl muhafaza ediyorlarsa (*Aksine bu Kur'ân, kendilerine ilim verilenlerin sinelerinde apaçık ayetler şeklindedir (Ankebût 29/49).*) aynı şekilde satırlara da kaydetsinler diye ümmetini irşat etmek için yapıyordu. Dolayısıyla yazı, Hiz. Peygamber döneminde toplumu eğitici bir Sünnet ve bir ruhsat mesabesinde iken "*Kur'ân'ı indiren Biziz; şüphesiz onu koruyacak olan da ancak Biziz (Hicr 15/9)!*" ayetindeki taahhüdün gerçekleşmesi için daha sonra bir farza ve azimete dönüşmüştür. Filhalka kendisine bir emanet teslim edilen kimsenin de en güçlü imkânlar ve en güvenilir koruma yolları ile bu emanet üzerinde olağanüstü hassasiyet göstermesi gerekir. Esasen tam da bu sebeple selef, halefleri için Mushaflar yazmıştır. Mushafların yazımı selef için ilk farzdı ve şu hususları temine yönelikti: Kur'ân'ın muhafazasını temin etmek ve din üzerinde oyunlar oynayan ya da Müslüman olup da vehimleriyle hareket edenlerden; ilk kesimin kasıtlı olarak, ikinci kesimin de yanılarak Kur'ân'ın telifi ve imlası üzerinde değişiklikler yapmasından, bunun da sapkınlığa götüreceği bir ihtilafa yol açmasından tam anlamıyla emin olmak... Seleflerimiz mushafları, üzerinde icma ederek sahifelere geçirdi ve her uzak İslam diyarına, yanılan ya da hattı değiştiren biri varsa üzerinde icma edilen bu mushafa tabi olsun; böylece hak ortaya çıkıp oyunlar (bozulsun) ve yanlış bilgiler yok edilsin diye bu mushaflardan bir nüsha gönderdi. Bu söylediklerimiz, "إِذْ خَبُرَ الْقُرُونِ أَنَّمَا أُصَلِّهُ وَرَرَا" ifadesinin izahıdır.

Cuma sûresinin 2. ayetine binaen, dönemlerin en hayırlısı sahabe dönemidir: "*Daha sonra müminlerden henüz ashaba yetişememiş olan diğer insanlara sıra gelir. Şüphesiz ki o mutlak güç sahibidir; hüküm ve hikmet sahibidir (Cuma 62/3).*" Zaman bakımından 'ashaba yetişememiş olma'nın (ne anlama geldiği) zaten herkesin bildiği şeydir; ancak ayette esas anlatılmak istenen; fazilet, sevap ve mükâfat açısından onlara yetişememektir.

وَكُلُّ مَا فِيهِ مَشْهُورٌ بِسُنَّتِهِ وَلَمْ يُصَبِّ مِنْ أَضَافِ الْوَهْمِ وَالْغَيْرِ

[Resmî'l-Kur'ân'a dair her ne varsa, Peygamber'in meşhur sünnetindedir. Dolayısıyla kim bu açıdan Kur'ân'da bir yanlışlık olduğunu söyler ya da Hatt-ı Kur'ân'da bir değişiklik bulunduğunu iddia ederse o, doğru konuşmamıştır.]

Ayet ve sûrelerin tertibi ile harfler ve kelimelerin imlası gibi ashabin mushaflarında yer alan her şey, sahih Sünnet'in de tanıklığı ile, Hiz. Peygamber döneminde herkesçe biliniyordu: Sahabe döneminde mushafın tertibi ve hattı tıpkı Hiz. Peygamber dönemindeki mushafın tertibi ve hattı gibiydi... Dolayısıyla her kim bu Kitap hakkında bir yalan ortaya atar ya da tertip ve imla açısından bir değişiklik olduğunu iddia ederse, isabetli konuşmuş olmaz. Dillerimizde okuduğumuz, sinelerimizde hıfzettiğimiz, mushaflarda yazdığımız; bizden öncekilerin de okuduğu, hıfzettiği, yazıya geçirdiği ve hiçbir değişiklik ya da tahrif yapmadan bize ulaştırdı-

ğı, zaten böyle bir şeyin vukû bulmasının da imkânsız olduğu Kur'ân, böyle bir kitaptır. İşte sana beyan; artık tasarruf sende. Hakikate sahip olduğuna göre, seçim gücüne de maliksin.

Âlimlerimiz demişlerdir ki: Kur'ân'ın ilk inen ayetleri; “*Seni yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı (rahim duvarına) yapışan bir hücreden yarattı. Oku! Rabbin nihayetsiz kerem sahibidir. O, insana kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediklerini de öğretti (Alak 96/1-5).*” ayetleridir. Bundan sonra üç yıl boyunca herhangi bir ayet inmemiştir (Bu dönemi “fetret-i vahiy/vahyin gelmemesi dönemi” şeklinde adlandırırız). Bu sürecin ardından Kur'ân, yirmi yıl boyunca inmeye başlayacaktır: “*Hem o vahyi, insanların zihinlerine sindire sindire okuman için zaman zaman gelen Kur'ân pasajları şeklinde indirdik (İsra 17/106).*”; “*Biz onu böyle tutarlı bir bütün oluşturacak şekilde belli bir düzen içinde ağır ağır vahyedyoruz ki onunla senin kalbini pekiştirelim (Furkân 25/32).*” Kur'ân'ın çoğunluğunu oluşturan bazı pasajları parça parça nâzil olmuşken Fâtîha, İhlâs, Kevser ve En'âm sûrelerinin neredeyse tamamına yakını bir defada inmiştir. Hz. Peygamber'e her ne zaman bir ayet ya da sûre inse, vahyi alış esnasında büründüğü hâl kendinden kaybolur kaybolmaz yeni gelen vahiy parçalarını ahabına okutur, onlardan bu ayetleri ezberlemelerini isterdi. Sahabe-i kirâm da derhal o pasajları ezberler ve onları büyük bir itina ile muhafaza ederlerdi; çünkü risalet ve nüzûl sırasında lafızların ezberlenmesi en büyük ibadet ve en güçlü kurbiyet vasıtalarındandı.

Sahabiler Hz. Peygamber'den işittikleri bir ayeti ezberlediklerinde, müteaddit defalar huzur-u nebiye gelir, ezber yapıp yapmadıklarından ya da doğru okuyup okumadıklarından emin olmak için onun önünde ezberlerini tekrar eder, Hz. Peygamber'in onayını almak maksadıyla; “İndirildiği gibi ezberlemiş miyim?” diye kendisine sorarlardı. İlgili ayetleri gerek hıfz gerekse eda açısından tam olarak öğrendiklerinden emin olduklarında, her biri ezberlediği kısımları yaymaya başladılar; kendi çocuklarıyla başkalarının çocuklarına ya da Mekke, Medine sakinleri ile buralara mücavir bölgelerde oturan, ancak vahyin nüzûlü esnasında hazır bulunmayan insanlara bu yeni ayetleri öğretirlerdi. Dolayısıyla daha birkaç gün bile geçmeden, söz konusu pasajlar çok sayıda insanın hafızasında kendisine yer bulurdu.

Kur'ân'ı ezberlemek ve okutmak amacıyla azımsanmayacak bir sayıda sahabi tayin edilmişti. Hicret vuku bulmadan önce Hz. Peygamber bir grup hafız sahabiyi Medinelilere ve çocuklarına Kur'ân öğretmeleri için göndermişti. [Sonraki dönemde ise] bir Müslüman Medine'ye hicret ettiğinde Hz. Peygamber onu, Kur'ân öğretsin diye bu hafız sahabilere gönderirdi. Mesela, Mekke'yi fethettiği zaman bu amaçla Muâz b. Cebel'i Mekke'de bırakmıştı.

Sayıları binleri bulan seçkin sahabiler arasında bazıları; Kur'ân'ın manalarını anlamak, hıfz ve kitabeti hususunda ilerlemek, Kur'ân ayetleriyle harflerini ve bunlarla ilgili çeşitli vecihleri kâmilan öğrenmek gayreti ve çabası içinde olduklarından, gündüzlerini aç-susuz, gecelerini uykusuz geçirmekteydiler. Allah elçisinin mescidinde, Kur'ân tilaveti sebebiyle yüksek sesle Kur'ân okuyanların uğultusu duyulurdu. Hz. Peygamber tilavet konusunda onların önde gelenlerini dinlerdi. Ümmeti içinden bu sahabilere benzerlerini var eden Allah'a hamdolsun!

İslam'ın ilk yıllarında Kur'ân'ı güzelce öğrenmek için sergilenen bu olağanüstü ihtimam sayesinde yirmi yıllık zaman diliminde binlerce sahabi Kur'ân'ı

hıfzetmişti; çünkü Kur'ân parça parça iniyor, onun üzerine titreyen müminler de bu uzun süreç içerisinde onu peyderpey ezberliyorlardı. Doğrusu bu, ezberlemek açısından en uygun, hatırlamak açısından da en kolay yöntemdi. Onu ezberleyenlerin kahir ekseriyeti bu işe çocukluğundan itibaren başlamaktaydı. Buna bir de Kur'ân'ı unutma noktasında masum olan Nebi'nin, Kur'ân'ı ezberlemeye ve onunla sürekli hemhal olmaya teşvik edişindeki olağanüstü hassasiyetini ekle... Bu gerçekler üzerinde bir parça dahi düşünenler şunu kesin olarak anlarlar: Kur'ân tam bir disiplin, derinlemesine bir hıfz, mükemmel bir zabt ve yetkin bir beyan çerçevesinde sinelerde muhafaza altına alınmıştır.

Şüphesiz hadisler ve âsâr, Hz. Peygamber'in, ayetlerin sûre içi tertibini ashabına bildirdiğini, sûredeki yerlerinin neresi olduğunu onlara kelimesi kelimesine öğrettiğini bildirmekte ve bu yönde bir delalet taşımaktadır. Allah elçisi namazlarda bir sûreyi okur, ashâb-ı kirâm da o sûreyi dinlediklerinde ayetlerinin tertibine dair bilgi sahibi olurdu; yani ayetlerin bizatihi kendisini ve tilavet şeklini nasıl ki ondan alıyor idiyse bir sûredeki ayetlerin tertibini de Hz. Peygamber'den öğreniyorlardı. Gerek Ahmed b. Hanbel ve Ebu Davud'un 'tahzîbü'l-Kur'ân'a dair naklettikleri hadise gerek Hz. Peygamber'e üç ilahi kitaba karşılık es-seb'ut-tivâl, miûn ve el-Mesânî sûrelerinin verildiğini, el-Havâmim ve Mufassal sûreler ile de kendisine ilave lütuf ve ikramda bulunulduğunu ifade eden Vâsile hadisine gerekse de Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı hatmettiğini ve sahabenin de onun huzurunda Kur'ân'ı defalarca hatmettiğini gösteren hadislerle göre, (Hz. Peygamber zamanında) sûreler (bugünkü haliyle) sıralanmıştı. Açık bir şekilde bu rivayetlerin her biri, Kur'ân-ı Kerim'in, sayıları binleri bulan ashabın sinesinde, hepsinin de bildiği bir tertibe uygun olarak muhafaza edildiğini anlatır. Muâz demiştir ki: "Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e arz etmiş idik; hiç birimizin de yanlış okuduğunu söylememişti."⁴

Hz. Peygamber'in, kendisine inen bütün ayetleri derhal sahifelere, ince deriden ya da çoğunlukla yapraklardan oluşan kâğıtlara, levhalara ve kimi zaman da salkım vermeyen enli hurma dallarına yazan kâtipleri vardı. Peygamber efendimiz inen ayetleri, "Bu ayet, şu sûredeki şu ayetin ardına yazılacaktır." demek suretiyle doğrudan yazdırmaktaydı.

İslam'ın ilk yıllarındaki gizli davet döneminde bile inmekte olan Kur'ân ayetlerinin yazımı vahiy kâtiplerinin vazifelerindendi; çünkü o zaman da Müslümanlar evlerde Kur'ân-ı Kerim'i sahifeler aracılığıyla öğreniyorlardı. Müşrikler bu gizli eğitimi tespit için suçüstü yapmaya çalışıyorlardı. Bunun delillerinden biri, henüz İslam'a gelmemiş olan Ömer'in, kız kardeşi ve eniştesi ile yaşadıklarını anlatan rivayettir.

Araplar, belîğ şiirler ve fasih hitabeler gibi değerli ya da önemli gördükleri her şeyi yazıya geçirirlerdi. Muallaka-yı Seb'a ile tahta kurtları tarafından yenen sahifeler hakkında rivayetler, buna işaret eden delillerdendir. Sahabeden birçoğunun eli kalem tutardı. Mesela, Enes b. Mâlik; "Bunlar, Hz. Peygamber'den işittikten sonra yazdığım ve kendisine arz ettiğim hadislerdir" demektedir. Onlardan birçoğu da ezberledikleri ayetlerin tümünü sahifelere yazmakta, daha sonra bunları

⁴ وقال معاذ بن جبل رضي الله عنه : "عرضنا على رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يعب أحدا منا" 4

Hız. Peygamber'e arz etmekteydi. Ali, Osman, Ömer, Zeyd b. Sâbit, İbn Mes'ûd, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Selâm gibi vahiy kâtibi olarak görevlendirilen bir grup da vardı ki bunlar, Arap dilini mükemmel düzeyde yazacak kabiliyette olanlardı.

Hız. Peygamber inen ayetleri bu sahabilere derhal imla ettiriyor, onlar da bu ayetleri onun huzurunda kayıt altına alıyor; daha sonra söz konusu pasajları, doğru olduğunu onaylayınca kadar müteaddit defalar Hız. Peygamber'e arz ediyorlardı. İşte bu şekilde Kur'ân, Hız. Peygamber hayatta iken, nâzil olmaya başladığı andan son ana kadar farklı sahifelere ve kâğıtlara kaydedildi. Kur'ân'ın yazılı olduğu bu sahifeler ve kâğıtlar, onlar için dünyadaki en kıymetli varlıklardan, en sevgili dostlardandı. Hatta kendilerinden bile değerliydi. Ashabın söz konusu sahifeleri ve kâğıtları korumada birbirleriyle yarıştıklarını, bazı meclislerde bu sahifelerle teber-rükte bulduklarını anlatan hadisler de dediklerimizi doğrular mahiyettedir.

Kur'ân'ın sinelerde muhafaza edildiğine dair anlattıklarımla daha sonra sahifelerde toplanıp satırlara kaydediliş keyfiyetine dair özetlediklerimin tamamı, şu hakikati ortaya koyar: Hız. Peygamber döneminde Kur'ân-ı Kerim, herkesçe bilinen bir tertibe uygun olarak düzenlenmiş, ezberlenmiş ve bu ezberle mütenasip bir şekilde satırlara kaydedilmişti. Zaten pek çok hadis de bu vakıayı doğrulamaktadır; zira gerek Hız. Peygamber'in, gerekse izzet ve saadetlerinin sebebinin Kur'ân olduğuna, Kur'ân'ın dinlerinin ve şeriatlarının temelini oluşturduğuna, kendilerini Allah'a yaklaştıracak olan şeyin de yine Kur'ân olduğuna yakinen inanan, (keza) Kur'ân'ı, indirildiği şekliyle her türlü şaibeden korunmuş olarak ezberleme yolunda bütün gayretlerini ve akla gelebilecek her şeyi seferber eden sahabenin Kur'ân'ı ezberlemeyi, yazmayı ve tertibini belirlemeyi ihmal etmesi, evet bu özellikteki kimselerden böyle bir ihmalin sadır olması, kesinlikle muhal bir şeydir.

Nihayet Allah Teala'nın dinimizle ilgili hükümleri tamamlamasının ve bizzim için din olarak sadece İslam'ı kabul edeceğini beyan etmesinin ardından Hız. Peygamber vefat etti. İçerisinde Yemen, Bahreyn, Ummân, Necid, Cebeley Tayy bölgeleri; Mudar, Rabî, Kudâa yurtları ve Taif ile Mekke şehirleri gibi pek çok yerleşim birimini barındıran Cezîretü'l-Arab'ın her köşesi İslam'ı kabul etti. [Bu yeni Müslümanlar] toprakları üzerinde birbiri ardınca mescitler inşa ettiler. Arapların hiçbir şehri, köyü ya da toplantı mahalli kalmamıştı ki orada namaz esnasında Kur'ân okunmasın; çocuklar ve kadınlar Kur'ân öğrenmesin ya da yazmasın. Hız. Peygamber, Müslümanların hepsinin tek bir ümmet, tek bir din ve tek bir görüş sahibi olduğu; aralarında hiçbir ihtilafın bulunmadığı bir dönemde vefat etmişti.

Peygamber sonrasında yönetime, iki yıl altı aylığına Ebu Bekir geçti. Ebu Bekir Farslara ve Rumlara savaş açtı, Yemâme bölgesini fethetti. Buna bağlı olarak gitgide artan sayıda insan, Kur'ân okumaya başladı. Übeyy, Ömer, Osman, Ali, Zeyd, Ebu Zeyd, İbn Mes'ûd ve Sâlim gibi sahabiler, Kur'ân'ı yeniden Mushaflarda toplamaya başladılar. Ebu Bekir'in ilk döneminde Müslümanlar arasında herhangi bir ihtilaf zuhur etmedi. San'â'da el-Esved el-Ansî'nin, Yemâme'de Müseylime'nin ortaya çıkması ve insanların bazılarının merkezî yönetime itaat edenler, bazılarının zekât vermeyi reddedenler, bazılarının irtidat ettiklerini ilan edenler, bazılarının da güç ve zafer kimin yanında görünüyorsa onun yanında yer almayı bekler vaziyette kararsız kalanlar şeklinde dört grupta toplanmalarının ardından, Ebu Bekir insanlara önce elçiler gönderdi. İtaatsizliğe devam edenler için de askerî birlikler teçhiz etti

ve Esvedü'l-Ansî ile Müseylime'yi öldürttü. Çok değil, henüz bir yıl bile geçmeden, bütün bölge tekrar İslam'a döndü. Bu fitneler, bir anda yanıp sönen bir ateşten öteye geçmedi.

Fitneler yatışmasının ardından Ömerü'l-Faruk'un kafasında, sahabe-i kirâmın hafız olanları ile vahiy kâtibi olarak görev yapanlarının gözetimi ve tanıklığında Kur'ân'ın bir kitap içerisinde cem' edilmesi gerektiği düşüncesi uyandı. Hem Ebu Bekir'in hem de Ömer'in düşüncesi birbiriyle örtüşüp de bu konuda kesin bir kanaate ulaşıncaya, Zeyd b. Sâbit'i çağırarak niyetlendikleri işi ona da anlattılar. İlk başlarda, büyük bir sorumluluk gerektiren bu düşünce karşısında Zeyd'in gözü korkmuş ve bir dağ yerinden oynatmanın, bu işe kıyasla çok daha kolay olacağını dile getirmişti. Esasen üstesinden gelinmesi zor olan işleri hakkıyla yapacak her büyük insanın; en önemli maslahatlardan birini tam bir mükemmeliyet, muazzam bir hassasiyet, olağanüstü bir isabet, azami bir gayret ve fedakârlık gerektiren bir çalışmayla gerçekleştirmesi sorumluluğunun omuzlarına yüklediğinin bilincinde olan, -bu alanda akranlarından ve dönemindeki bütün insanlardan tek başına çok daha ileride olsa da- bu hasleti sebebiyle asla gurur ve kibre kapılmayan her akıl ve ihtiyat sahibinin, (takınacağı) tavrı da budur. İnsan ne kadar yetkin olursa olsun yahut ne kadar çalışırsa çalışsın, kendisine çok önemli bir iş teklif edildiğinde her yönüyle bu işin gerçekleştirilme imkân ve ihtimallerini hesaba katarak meseleyi ölçüp biçtiğinde, tereddüt ve duraksama diyebileceğimiz bir bocalama yaşamaması tabiidir; ancak bu hâl asla uzun sürmez ve bir işi yapmaya azmetmiş ehil insan, derhal o işe koyulur.

Ebu Bekir, hıfzının ve zabtının kuvvetiyle maruf olan hafızları bir araya getirdi. Bunların en önde gelenleri Zeyd, Übeyy b. Ka'b, Osman, Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Abdullah İbnü'z-Zübeyr, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah İbnü's-Sâib, Hâlid İbnü'l-Velîd, Talha, Sa'd, Huzeyfe, Sâlim, Ebu Hüreyre, es-Sâmit, Ebu Zeyd, Ebü'd-Derdâ', Ebu Musa el-Eğ'arî, Amr İbnü'l-Âs idi. Cem' işini ne şekilde gerçekleştireceklerini, kimlere hangi görevi vereceklerini kararlaştırmak üzere Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında ilk toplantıyı Ömer'in evinde yaptılar. Bu faaliyetler için daha sonra Medine Mescidi'ni kullandılar.

Onların hepsi de Kur'ân'ı ezbere biliyordu. Ezberledikleri ayetleri pekiştirmek amacıyla Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona kadar daha önce de müteaddit defalar hafızalarına dayanarak yazmışlardı. Özel mushafı olanlar bu mushaflarıyla geldiler. Komisyon, Hz. Peygamber'in huzurunda ve onun imlası ile yazılan tüm sahifeleri ve kâğıtları toplattı. Bilal-ı Habeşî'ye, Medine sokaklarında, yanlarında Kur'ân'a dair yazılı herhangi bir kayıt bulunan herkesin bu kayıtları camiye getirmesini ve ashab huzurunda Kur'ân'ı cem' etmek için toplanmış olan yazıcılara teslim etmesini duyurması emri verildi. Bu yolla pek çok kayıt getirildi.

Komisyon, sadece Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığı kesin olan kayıtları kabul etmekteydi; çünkü onların maksadı, bizzat Hz. Peygamber'in huzurunda yazılmış olanların dışındaki kayıtları yazmamaktı. Bunu sadece, meseleye verdikleri olağanüstü önem, Kur'ân'ı korumak için sergiledikleri aşırı hassasiyet ve mevcudu muhafaza için ortaya koydukları fevkalade çabaları sebebiyle yapıyorlardı. Ayetlerin tayininde şüpheye yer bırakmamak için tekrar eden Kur'ân pasajlarını birbirleriyle karşılaştırıyorlardı. Böylece Zeyd b. Sâbit, Kur'ân'ın tamamını yazıya

geçirdi. Zeyd şöyle diyor: "Tevbe sûresindeki "...لقد جاءكم رسول من انفسكم..." ayetlerine (Tevbe 9/128-129) geldiğimizde, bu ayetleri bulamadık ve yazılı kaydına ulaşmak için sormaya başladık. Nihayet bunları Huzeyme b. Evs b. Zeyd el-Ensârî'nin şahsî kayıtlarında bulduk." Zeyd şunu da nakletmiştir: "Toplanan sayfalar kopyalanıyordu. Ahzâb sûresine gelmiştik ki bu sûrede "من المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه" ayetinin (Ahzâb 33/23) bulunmadığını tespit ettik. Oysa ben bu ayeti Hz. Peygamber'in okuduğunu işittim. Ayetin yazılı bir kaydına ulaşmak için araştırmaya koyulduk da o kaydı Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî'de bulduk. Ayeti mushaftaki yerine kaydettik ve böylece Kur'ân'ın cem'i tamamlanmış oldu."

Ömer, bütün hafızları ve diğer sahabileri toplayarak onlara, cem' edilen mushafı okudu. Bu arz sırasında onların hiç birisinden herhangi bir itiraz sadır olmadı, duyulmadı; sonraki yıllarda da böyle bir şey çıkmadı ortaya. Sahabenin önde gelenlerinin bu mushaftaki tertip üzerinde icma ettikleri ortadayken ashabin, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den işittikleri tertibin/sıralamanın hilafına bir sırayla tertip ettiklerini söylemek mümkün değildir. Sahabenin, hiçbir itiraz olmaksızın Mushaf-ı Osmanî'deki tertibi onaylayarak icma etmesi, ilmî açıdan en küçük bir şüphe duymamalarını sağlayan bir uygulamaya tanık olduklarının en kuvvetli delilidir. Kur'ân'la ilgili [ashabin önde gelenleri tarafından] gerçekleştirilmesi düşünülenler, bu mushafta tam anlamıyla gerçekleştirilmişti. Doğrusu bu yapılan, sahabe seleflerimizin eda ettiği farzların en büyüğü, İslam dünyasında Peygamber sonrasında başarılı işlerin en önemlisi ve kendilerinden sonra kıyamete kadar gelecek olanların yaptıklarına nispetle işlerin en değerlisidi.

Mushaf konusunda insanların mükâfatı en çok hak eden Ebu Bekir vefat edince hilafete Ömer geçti. Bir uçtan bir uca Fars diyarını; Şam, Cezîre ve Mısır'ın tamamını fethetti. Fethedilen hiçbir bölge yoktu ki orada mescitler inşa edilmesin, mushaf yazılmasın ya da Kur'ân muallimleri o bölgelerin doğusunda batısında çocuklara Kur'ân okutmasın. Bu hâl, on küsur yıl boyunca, Müslümanlar arasında en küçük bir ihtilaf söz konusu olmaksızın devam etti; tek bir millet, tek bir söylem eşliğinde... Her ne kadar Ömer vefat ettiğinde Mısır'dan Irak'a, Şam'a, Yemen'e kadar Müslümanların elindeki Mushaf sayısı yüz binin çok üzerinde değilse de bu sayıdan çok da az değildi; çünkü Müslümanların problemlerini dert edinmekten neredeyse kendini helak eden; kıtlık yılında Nil nehrinden Kızıldeniz'e bir kanal açılması işini başlatan ve sadece bir yıl içinde kazı işlemlerini tamamlatıp gemilerle Mekke, Medine ve civarındaki insanlara ihtiyaç duydukları gıda maddelerini ulaştıran bir halifenin; evet böylesine duyarlı bir halifenin, fethettiği bir belde ya da şehrin yahut idaresini ele geçirdiği bir yerleşim biriminin sakinlerini, okuyacakları bir mushaftan yoksun bırakmış olması düşünülemez.

Müslümanlar bir gün Ömer'in ölümüyle sarsıldılar. Yönetime Osman geçti. Müslümanların fetihleri çoğaldı, problemleri arttı. Kötü niyetli insanlar, fitne tohumları saçarak Müslümanlar arasında ihtilaflar çıkarmaya çalışıyorlardı. Mevcut durum, büyük bir sahabe topluluğu gözetiminde yazımı gerçekleşen Mushaf'ın uzak bölgelere gönderilmesini zorunlu kılmıştı. Halife Osman, o dönemde Medine'de sayıları on iki bini bulan sahabeyi topladı ve müminlerin annesi Hafsa'dan, elindeki Mushaf'ı göndermesini rica etti. Zeyd b. Sâbit, Abdullah İbnü'z-Zübeyr, Saïd b. El-Âs, Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm'ı resmen görevlendirdi. Bu komis-

yon, Ebu Bekir'in emriyle Zeyd'in yazmış olduğu mushafı hiçbir değişiklik yapmaksızın, o dönemde yazıldığı biçimde beş kopya halinde çoğalttı. Enfâl ve Berâe (Tevbe) sûreleri hakkında Osman'dan nakledilenler,⁵ bu iki sûrenin tek sûre olduğuna dair onun daha önceki yaklaşımının, bir sebeple izhar edilmesidir; çünkü Osman'a, bu konuda Hz. Peygamber'den herhangi bir beyan ulaşmamıştı. Malum olduğu üzere Osman, Kur'an'ın birinci defa yazıya geçirilmesine ve ashabın da bu tertip üzerindeki icmâna tanık olmuş, ancak buna muhalif bir tutum sergilememişti. Şayet Osman'ın kesin olarak bildiği bir şey olsaydı, bunu beyan etmesi gerekirdi. Abdullah b. Abbas ile Osman arasında soru-cevap şeklinde nakledilen olay, Osman'ın daha önceleri sahip olduğu bir görüşle ilgilidir.

Osman, Zeyd b. Sâib'i Medine Mushafı'nı okumakla görevlendirdi. Abdullah b. es-Sâib'i Mekke Mushafı, el-Muğîra b. Şihâb'ı Şâm Mushafı, Ebu Abdurrahman es-Sülemî'yi Kufe Mushafı ve Âmir b. Kays'i Basra Mushafı'yla birlikte ilgili bölgelere gönderdi. Her bölge Kur'an'ı, sahip olduğu mushafın kıraatine uygun bir şekilde bu sahabilere okudu. Müslümanlar bu beş mushaftan, sayılamayacak kadar çok mushaf kopyaladılar. Dolayısıyla hiçbir bölgede, tuzak kurmak isteyenlerin oyunu tutmadı, yanlış algılara imkân verilmedi.

Osman dönemi bu hâl üzere on iki yıl devam etti. Nihayet bir gün Osman vefat etti. Onun ölümüyle birlikte fitneler patlak verdi; Rafizîler boy göstermeye başladı. Bu sırada hilafete Ali geçmişti. Halktan çoğunlukla itaat görerek ve Kûfe'de ikamet etmek suretiyle iktidarda beş yıl dokuz ay kaldı. İslam ülkesinin her köşesinde yerleşmiş olan mescitlerde Kur'an okunuyor, o da bu Kur'an ile insanlara, elinin altında diğer mushaflar da olduğu halde liderlik yapıyordu. Oğlu Hasan da bu minval üzereydi.

Ali, mushaflar hakkındaki çalışmalarını sebebiyle Ebu Bekir ve Osman'dan övgüyle bahsederdi. Şayet Ebu Bekir ve Osman'dan, Kur'an'da herhangi bir ziyade ya da eksiltme şeklinde bir tasarruf sadır olmuş olsaydı (Bu, elbette mümkün değildi; çünkü hepsi de farklı farklı yerlerde ikamet eden birçok insanın Mushaf'ın herhangi yerinde müştereken bir tahrif yapmış olması imkânsızdı. Şayet bir kimseden böyle bir şey zuhur edecek olsaydı o günahkâr, hemen o saatte rezil rüsva edilirdi); Ali, [en azından] hilafete geçtikten sonra bu tasarrufu hazmetme onursuzluğuna katlanamazdı; çünkü Ali, savunmuş olduğu çok da önemli olmayan bir görüşe muhalefet ettikleri için bile Şam ahalisine savaş açmış biriydi.

Ali, iki yazım işlemine de tanıklık etmiş; her iki tarihte de tartışmalı meselelerde çözüm getiren, etkileyici görüşlere sahip olan ve hakikatin özünü yakalayabilen biri olarak toplumun en fazla söz söyleyenlerinden biri olmuştu. Dolayısıyla Ebu Bekir ve Osman'ın, Ehl-i Beyt hakkında inen bazı ayetleri Mushaf'tan çıkarmış olmaları mümkün değildi; çünkü Kur'an'ın cem'i konusunda Ebu Bekir ile Osman'ın diğer herhangi bir sahabiden farkı yoktu. Eğer Ehl-i Beyt hakkında gerçekten herhangi bir şey inmiş olsaydı o da diğer ayetler gibi tevatüren bugüne gelirdi.

⁵ Tevbe sûresinin başına besmele'nin yazılmaması ve iki sûrenin birbirinin devamı olup olmadığı ile bu sûrelerin hangi sûre grubu içerisinde olduğuna dair tartışmalar için bk. Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), I-XXIV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2000, I, 102-103.

Varlığı şüyu bulmuş bir şeyi gizlemek, üstesinden asla gelinemeyecek bir işe soyunmakla aynı anlamdadır.

İmâmiyye âlimlerine gelince, Allah hepsine rahmet etsin, evet; içlerinde, Ebu Bekir'in hilesi ya da Osman'ın emri ile Kur'ân'dan bazı ayetlerin çıkarıldığını iddia edenler yok değildir; ancak Şeyh Sadûk Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh, es-Seyyid el-Murtadâ Alemü'l-Hüdâ Zü'l-Mecd Ebu'l-Kasım Ali b. el-Huseyn el-Musevî, *Mesâibu'n-Nevâsib* sahibi Kadı Nurullah, *Mecmau'l-Beyân* müellifi İmam et-Tabersî; İmâmiyye'nin en önde gelen âlimleri ve İslam ümmetinin en seçkin simaları, Kur'ân'da herhangi bir tahrifin bulunma ihtimalinin imkânsız olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre, Kur'ân'ın detaylarını kabul etmek, Kur'ân'ın tamamını kabul etmekle aynı şeydir. Şayet bir kimse inen ayetlerden herhangi birinin Kur'ân'dan çıkarıldığı iftirasını ortaya atacaksa, o önce Kur'ân'ın tamamını ortadan kaldırmak, bu konuyla ilgili her tarafa yayılmış olan haberlerin üstünü örtmek hususunda gayret gösterebilir. Doğrusu ben, inen Kur'ân ayetlerinden bir kısmının mushaflardan çıkarıldığına dair Şii ulemadan nakledilen görüşlerin, gerçekte onlara ait olduğunu sanmıyorum. Bu tür haberler, Müslümanlar arasına fitne tohumları saçmak, dinde fesat türetmek isteyenler tarafından uydurulan haberler dendir; çünkü bu tür haberler o yapıdaki insanların siyasî amaçlarına ulaşmalarını sağlayacak en uygun araçlar idi. Zaten en sonunda bu amaçlarını da gerçekleştirmişler, İslam ümmetinin şevket ve devletini parçalamak, vahdetini dağıtmak için umduklarından daha fazlasını elde etmişlerdir. Bu insanlar, yalan haberlerine konu edindikleri pek çok şeyi dine soktular. Samimi ulemadan bir kısmı da aldanarak mezkûr haberleri rivayet etti ve bunlara hadis mecmualarında yer verdi.

Cenab-ı Hak lütfüyle bize adalet sahibi insanlar da gönderdi. Bunlar, nebimizün sünneti olarak nakledilen haberlerin mevzu ve yalan olanlarını ayıklayıp ayırdılar ve bizlere, atılacak artıklarla kan arasından (salgılanan) ve içenlere lezzet ve ferahlık veren katıksız süt içirdiler.

Evet; Kur'ân ve mushaflar tarihine dair söylediklerimin tamamı hakikattir; çünkü olay bundan ibaretti, bu şekilde gerçekleşmişti. Her kim gündüz vakti güneşin tam tepede olduğunu iddia ediyorsa, güneşin bulunduğu yere işaret etmesi yeterlidir; oysa bunun tersini iddia eden kimseye [ne yaparsa yapsın] itibar edilmez. Doğrusu bu konudaki farklı görüşler, sıhhatine dair kat'i bir delil sahibi olmayacağınız rivayetlere sahih rivayetlermiş gibi sarılanlarla şahadet âleminden kendisini destekleyen tek bir şahidi bulunmayan görüşlere dayanan kimselerden nakledilmektedir. Şayet onların yöntemini benimseyecek olsak ve kendimizi aldatarak selefimizin irtikâp etmediği bir suçu biz işlemeye kalksak, o zaman biz de hasımlarımızın esefle yenilgilerini kabul ettikleri türden şeyler üretiriz; ancak bu konuda hakikatin ne olduğunu ortaya koymak için sadece hakikati söylememiz kâfidir. Hakikatten uzak olan bir şeye sarılmak, elbette akıllı adamın yapacağı iş değildir.

Allah'ın inayetiyle bu meseleyi gücümüz nispetinde açıkladığımızdan; - doğrusu bu konu şimdiye kadar yaptıklarımızın en hayırlısı, mütebahhir ulemanın bahçelerinden devşirdiklerimizin en güzelidir-, Kur'ân'da tahrifin gerçekleşmiş olmasının imkânsızlığını gösteren açıklamalarda bulunmayı bir vazife saydık. Şim-

di de Allah'ın yardımını ile ulemanın detaylı bir şekilde temas ettiği bu konuyu özetlemeye; şurada burada dağınık vaziyette bulunan bilgileri toplamaya çalışacağız.

Birinci burhan: Hz. Peygamber dâr-ı bekâya irtihal ettiğinde, geride binlerce sahabe kalmıştı. Onların her biri Kur'ân'ın büyük bir bölümünü ezbere bilmekteydi. Ashâbın önemli bir kısmına gelince, tam bir hâkimiyetle Kur'ân'ın tümünü ezberlemişti. Çok geçmeden bu insanlar, farklı coğrafyalara dağıldılar; aslî vatanları haline getirmek amacıyla ya da idarî, dinî bir vazifeyi deruhte etmek maksadıyla farklı bölgelere yayıldılar. Daha sonra Kur'ân, istinsah edilip çoğaltılarak bu sahabilerin bulunduğu bölgelere ve şehirlere gönderildi. Eğer herhangi bir harfte ya da kelimedede bir tahrif söz konusu olsaydı bu, mutlak surette ortaya çıkardı da ümmet galeyana gelerek Kur'ân'ı cem' edenlere kılıçla karşı koyardı. Kulların cehaleti sebebiyle yahut daha başka gerekçelerle ya da bozguncuların hileleriyle çok küçük de olsa Kur'ân'da bir tahrif gerçekleştirilmiş olsaydı, Kur'ân'ın Allah'tan gelmemiş olduğu sonucu ortaya çıkacaktı. Bu da pek çok insanın İslam'dan rucu etmesine yol açacaktı; ancak Müslüman olsun ya da olmasın hiç kimsenin, Kur'ân'daki herhangi bir şeye karşı çıktığını ya da bir ayet hakkında bu tür iddialarda bulunduğunu işitmiş değiliz. Şayet ilk asırda en küçük bir tahrif ya da tebdil meydana gelmiş olsaydı, tabiatındaki ilerleme kanunları gereğince sonraki asırlarda çok daha fazla değişiklik vukû bulurdu. Kur'ân'ın inişinin üzerinden, on üç asırdan da fazla bir zaman geçti. Mushaflar yeryüzünün her yanını doldurdu; ne var ki diğerlerinden farklı olan tek bir mushafa dahi rastlanmadı.

İkinci burhan: Kur'ân, nübüvvet delillerinin en önemlisidir. Din, onunla tezahür etti, Müslümanların devleti onunla güç kazandı. O, önünde zorbalardan boyunlarını eğdiği, kanatlarını indirerek emirlerine amade olduğu, ahkâmı ile amel ettiği bir mucizedir. Dolayısıyla İslam ümmeti, Kur'ân üzerinde yapılabilecek en küçük bir tahrife dahi rıza göstermez; isterse bunun sonunda ölüm olsun!

Üçüncü burhan: Ashabın hayatını dikkatle inceleyen ya da sahih hadisleri tetkik eden bir kimse, ashabın Kur'ân'ı ezberlemeye ve onu doğru bir şekilde eda etmeye; hatta medlerin ölçülerinden imâlelerin farklılığını öğrenmeye kadar her konuyu nasıl da büyük bir hassasiyetle ele aldıklarını yakinen bilir. Sadece bu kadar da değil; onların hadis rivayetlerini ezberlemeye ve yazmaya nasıl titizlik gösterdiklerinin; hadisleri alma ve ümmete nakletmeye ne büyük ehemmiyet verdiklerinin de farkına varır.

Akıl da tam bir itminan ile kat'i olarak ve yakînî bir bilgiyle zaruri olarak şuna hükmeder ki yirmi yıllık süreçte Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den telakki eden; sinelerde hifzedip sayfalarda ve satırlarda kayıt altına alan bu kadar insanın, ayetlere herhangi bir şeyi karıştırması ya da onlar üzerinde değişiklik yapması mümkün değildir. Kadim şairlerin şiirleriyle ilgili bilgiler de bu açıdan bize bir delil sunar. Ortada Kur'ân'ın geleceğine dair hiçbir emare yokken, aynı şekilde bu şiirlerin Kur'ân gibi ezberlenip kayıt altına alınmaları da bir mecburiyet arz etmiyorken, üstelik Kur'ân'da olduğu gibi böyle bir önleme ihtiyaç da yokken [şiirlerdeki değişiklikler konusunda bile hassas bir yaklaşım görülmüştür]. Eğer o şiirlere herhangi bir beyit ya da bir lafız eklenseydi yahut bir harfi ya da harekesi değiştirilseydi herkesten önce o şiirlerin sahipleri böyle bir tasarrufa karşı çıkardı. İşin erbabı yapıları çirkin bulur, şiirden anlayanlar bu işe sebep olanları ayıplar, şiiri nakledenler de

bu ilaveyi reddederdi. Doğrusu bu, Arap dilini ve şiir rivayetlerini çok iyi bilen kimselerin pek çok şiir, hitâbe ve recezde şahit olduğu bir durumdur. Öncekilerin şiirleri söz konusu olduğunda bile bu tür bir tasarruf düşünülemezken, nasıl olur da tam bir titizlik ve mükemmel bir kayıtla arşivlenen; nübüvvetin hücceti, şeriatın nuru ve ümmetin sığınağı olduğu bilinen Kur'ân'da böyle bir şey vuku bulabilir?

Dördüncü burhan: Kur'ân'ın bütününü ya da bir kısmını ilgilendiren konular hakkında bilgi sahibi olmak; tanınma ve bilinme açısından tarihte herkesin bildiği büyük hadiselerden, ses getiren olaylardan, önemli vakalardan ve dikkat çekici gelişmelerden haberdar olmaktan çok daha önde gelir. İlk asırda hâfızlar ve raviler nezdinde Kur'ân'ın ayetlerini, sûrelerini, detaylarını ve bazı kısımlarını bilmek, Kur'ân'ın bütününü ya da bir kısmını bilmek cümlesindendi; çünkü o zamanlar bu konulara gösterilen özen normalin çok üzerinde, saikler bugünkünden çok daha fazla idi. İhtiyaçlar, Kur'ân'ın mükemmel bir şekilde ezberlenmesini, sağlam bir kayıtla arşivlenmesini gerektirmişti. Maksatlar farklılık arz etti, çalışmalar muhtelif alanlara kaydı; ashab içinde kimileri Kur'ân'ın kıraat farklılıklarını ve bunları doğru bir şekilde eda etme yollarını öğrenmek için onunla ilgilendi; kimileri ondan hüküm istinbat etme, dinî prensipler çıkarma derdine düştü; kimileri manalarını tefsir etmek, kapalı kalmış yerlerine vakıf olmak için Kur'ân'ı ezberledi; kimilerini onun olağanüstü fesahati, fevkalade belagati, mükemmel üslubu, tam bir insicam arz eden nazmı, hayranlık uyandıran telifi etkiledi; kimileri tilavetinden zevk aldığı için kimileri kerametinden nasiplenmeyi tercih ettiği için kimileri de okunuşu ile kurbiyet kazanmak, eğitimi ile ibadet yapmış olmak için onu ezberledi; kimileri sadece onun hafızı olmak şerefini taşımak için kimileri de ondan anladıkları doğrultusunda -ki çoğunluk böyledir- amel etmek için Kur'ân'ı ezberledi.

Dolayısıyla çok sayıda ve uzak bölgelerde olmalarına karşın bu kadar yüksek himmet, bu kadar farklı maksat ve hedefi olan insanın, Kur'ân'da bir tahrif yapmış olması düşünülemez.

Beşinci burhan: Kur'ân'ı konu edinen ilimlerinden ve Kur'ân'ı merkeze alarak ortaya konmuş yollardan haberdar olanlar, risalet asrının sona ermesinin hemen ardından tâbiûn neslinin tarih sahnesine çıktığını, bunların kesintisiz bir süreç içerisinde sahabeden Kur'ân öğrendiklerini ve bu grup içinde Kur'ân'ı ezberleyenlerin sayısının son derece az olduğunu iyi bilir. O dönemde Kur'ân'ı ezbere bilmeyen bir kimsenin toplumun önde gelenlerinden biri sayılması ya da on binlerce hadis ezberlemeden o kimsenin muhaddis addedilmesi, kesinlikle mümkün değildi. Bu sebeple tabiûn nesli, her dönemde ve yaşadıkları her yerde hafız sahabelerin peşine düştü. "Filan sahabe şu ayeti Kur'ân'ın indiği kıraat/lehçe çeşitlerinden şu kıraat/lehçe ile okuyor (İnşallah Kur'ân'daki bu kıraat/lehçe ve harfleri, hakikatin kendisi olduğunu düşündüğüm görüşler şeklinde açıklayacağım)" sözünü her ne zaman duyularsa süratle oraya intikal ederek söz konusu okuyuşu elde ettiler. Nihayet Hz. Peygamber'in huzurunda okunan kıraatleri bu şekilde cem' ettiler. Daha sonra öyle bir dönem geldi ki Kur'ân'ı ezberlemek bu dönemde nerdeyse bir mecburiyet halini aldı. Havsalalarının çapı artmış, idrak daireleri genişlemişti. İçlerinde yüz binlerce hadisi, koca koca ciltleriyle kitapların dahi bütününü ihata edemediği cahiliye şiirlerini, Eyyam-ı Arab'ı (Arapların tarihte karşı karşıya kaldıkları önemli hadiseler), Arapların hitabelerini, mesellerini, recezlerini ezbere bilenle-

rin sayısı çoğalmıştı. Müslümanlar tüm bunları, Kur'ân ve Kur'ân'la ilgili ilimleri elde etmek için hıfzediyordu. Nitekim daha sonra bu insanlar mushaf imlası, tecvid, kıraat gibi dinî ilimleri ve bu ilimlerin temel ilkelerini ortaya koydular.

Bidatleri şiddetle reddetmeleri; sahih sünnete sarılma, seleflerinden varıtılan malumatı koruma ve doğruluğu sübut bulmuş bir hakikatten daha başkasını istememe hususunda son derece kararlı olmaları, bu kuşağın Allah'ın dinini anlama noktasında edindiği temel ilkelerindendi. Bir kuşak henüz ömrünü tamamlamıştı ki Kur'ân ilimlerinde muhakkik ve araştırmacı kimliği ile öne çıkan, seleflerinin yürüdüğü yolu yol edinen bir grup geldi. [Bu nesilde] Kur'ân'la ilgili herhangi bir habere sahip olan, o haberin rivayet yollarını, imla şeklini ve o haberin rivayet farklılıklarını bilirdi. Bunların tamamı, herhangi bir insanın kişisel tasarruflarının etkisinin bulunmadığı şeylerdi. Dolayısıyla böyle bir ümmet ortadayken Kur'ân'da herhangi bir tahrifin yapılmış olması söz konusu bile olamaz.

Altıncı burhan: İlk dönem Müslümanları, Yahudiler ve daha başka düşman gruplar tarafından kuşatılmış durumdaydı. Yahudiler genel anlamda müminlere, özelde ise Hz. Peygamber'e en fazla düşmanlık besleyen kimseler idiler. Sürekli olarak Peygamber'i ve Müslümanları şurada burada gözetler, onlar için fitne kokan tuzaklar kurar, insanları onlar üzerine kışkırtırlardı... Şayet en küçük bir tahrif ya da tebdilin varlığından haberdar olsaydılar, Mushaf'ı cem' edenler hakkında fitneyi körükleyecek sataşmalarda bulunur, Arap kabileleri arasında Müslümanlar aleyhinde skandallar patlak vermesi için var güçleriyle çalışırlardı. Gerçekten de bu, mushafı cemedan kimseleri ümmetin gözünde küçük düşürmeye yardım edecek fırsatların en çaplısı; İslam camiasını dağıtmaya, birliklerini parçalamaya yol açabilecek sebeplerin en fazla iş göreni olurdu.

Hz. Peygamber'in Medine'si, münafıklarla doluydu. Peygamber onları simalarından ve yalan sözlerinden tanırdı. Münafıklar Mescid-i Nebvî'ye gelerek ondan Kur'ân dinler, Kur'ân okuyanlarla birlikte Kur'ân okur ya da namaz kılanlarla birlikte namaz kılarırlardı. İnsanları imandan alıkoymak için kullanabilecekleri bir bahane bulabilmek için Hz. Peygamber'den sadır olacak bir yanlış harekete şahit olmak maksadıyla her an Peygamber'i kollayıp dururlardı. Peygamber'in vefatından sonra bu insanlar sahabe ile oturup kalktı; ancak hiç birinden, çok küçük de olsa Kur'ân'da bir değişiklik olduğuna dair herhangi bir iddia işitilmedi; oysa böyle bir şey yapmaya herkesten daha yakın duran, Kur'ân'ın özgün halini Peygamber'den bizzat dinlemeleri ve dine en büyük zararı verebilmeleri için kendilerine yardımcı olacak fitnelerin peş peşe gelmesi sebebiyle tahrifle ilgili iddialarda bulunmaya en fazla imkân bulacak insanlar da onlardı.

Nebisinin sözlerini hassasiyetle inceleyip onları süzen; tetkik etmek amacıyla araştırıp onların kritiğini yapan; ilk asırdan itibaren, kendilerini öven haberlerden önce kınayan haberleri rivayet eden; nebisinin sözlerine gösterdiği özenin kat be kat fazlasını Rablerinin kelamına gösteren bu insanlar, şayet Kur'ân'ın Allah'tan gelmediğini gösteren en küçük bir değişikliğe şahit olsalardı, kesinlikle dine bu kadar büyük bir heyecan ile sarılmazlardı. Bir şiir beyiti duyan ve anlamına vakıf olan âliminin, "Bu, cahiliye şairlerinden filan kimseye aittir" diyen bir ümmetin, "Kur'ân'da tahrif mi oldu, ona yeni bir şey mi eklendi; yoksa Allah'tan nasıl indiyse öylece muhafaza mı edildi" diye araştırma yapmamış olması düşünülebilir mi?

Tüm bu izahlar; "وَلَمْ يُصِْبْ مَنْ أَضَافَ الْوَهْمَ وَالغَيْرَ" beytiyle ilgili açıklamalarımızdır. Kur'ân ve mushaflar tarihiyle ilgili, önemli olduğuna inandığım daha pek çok husus da vardır ki onları tartışmayı bundan sonraki cilde erteledim.

İçinde bulunduğumuz dönem; fikirlerin ve himmetlerin, kamunun ahvalini ve hükümetin kanunlarını ıslah etmeye yöneldiği bir dönemdir. Hal şu ki pek yakında ve kısa bir süre sonra bütün gayretimiz medreselerimizin ıslahına, maarifin elden geçirilip düzeltilmesine yoğunlaşacaktır. Allah Teala'dan, himmet ehlini, başladığı bu işte muvaffak kılmasını ve medreselerimizin ıslahı ve maarifin düzeltilmesi çalışmalarında onları en doğru, en faydalı yola iletmesini dilerim; çünkü bu cihet dinî, dünyevî ve edebî hallerimizin düzeltilmesinde yönümüzü çevirmemiz gereken en uygun cihettir.

Doğrusu eğitim ve öğretimin ıslahı hakkındaki kanaatlerimin bir kısmını takdim ettim. Bu kanaatlerin özeti şuydu: Medreselerimizde gelişmiş ülkelerin okullarında verildiği kadarıyla genel bilgileri; tefsir, sahih hadisler, selevin sireti, fıkıh gibi İslamî ilimleri okutmalıyız. Ayrıca gelişmiş ülkelerin eğitim sisteminde kabul görmüş müfredata uygun olarak edebî ilimlerle insan aklını eğiten ve insanı çalışmaya yönlendiren ilimler de okutulmalıdır. Medreselerimizdeki eğitim sisteminin problemlerine tekrar dönmek kararlığımızı muhafaza ederek kalemi burada bırakıyoruz. Filhakika geride, zikrine şu an imkân bulunmayan pek çok konu kalmıştır. Sahip oldukları çetin meseleler sebebiyle kendilerine gem vurulması kolay olmayan bu konuları [şimdilik] terk ediyor, kalemimi ve parmağımı istirahatata çekiyorum.

Kısa bir süre içinde kitabın ikinci kısmını neşredeceğiz. O ciltte Mushaf tarihinin tamamı, i'cazü'l-Kur'ân'a dair detaylı bilgiler ve geri kalan konularla ilgili çeşitli hususlar yer alacaktır.

Bizi buna eriştiren Allah'a hamdolsun. Kuşkusuz, O hidayet etmeseydi biz doğruyu bulamazdık. Öncekilerin ve sonrakilerin tamamının da efendisi olan Muhammed Mustafa'ya, nebilerin ve resullerin tümüne, Hz. Peygamber'in tüm ailesi ve arkadaşlarına Kıyamet'e kadar salât u selâm olsun.

Saferü'l-Hayr ayının ilk günlerinde çalışmayı bitirdim. 1323.

Saint Petersburg, 7 Nisan 1905.